

Олекса Стороженко: сторінки підручника для 8 класу

Світлана Жила,

доктор педагогічних наук, професор
Чернівці

У статті відібрано літературознавчі матеріали про Олексу Стороженко для 8 класу, запропоновано запитання і завдання до вивчення біографії письменника та його оповідання "Се така баба...".

Ключові слова: талановитий оповідач, гумористичні оповідання, фольклорні елементи, мораль.

Олекса Петрович Стороженко народився 24 листопада 1806 року в селі Лисогори Борзнянського повіту (тепер Ічнянський район) на Чернігівщині в родині дрібного поміщика, відставного армійського офіцера. Старовинний козацький рід Стороженків відомий ще з XVII ст.; про його представників йдеться в універсалах гетьманів та Генеральної військової канцелярії XVIII ст. Предків письменника знаходимо серед прилуцьких полковників, ічнянських та повстинських (Лубенського полку) сотників. Пізніше Стороженки відомі як офіцери російської армії, зокрема батько письменника Петро Данилович Стороженко вісімнадцять років служив у війську, брав участь у російсько-турецьких війнах, в облозі й здобутті Хотина 1787р.

Дитячі роки письменника минули в містечку Великі Будища Зіньківського повіту на Полтавщині. Спочатку хлопець одержав домашню освіту, а потім навчався у "благородному пансіоні" при Слобідсько-Українській губернській гімназії в м.Харкові. З виданого О.Стороженкові атестату видно, що в гімназії він вивчав російську, французьку, німецьку, латинську мови, російську словесність, загальну та російську історію, географію і виявив "превосходные", "хорошие", "изрядные" і "достаточные" успіхи.

З 1824 р., впродовж майже тридцяти років, перебуваючи на військовій службі, О.Стороженко пройшов шлях від унтер-офіцера в кінно-егерському до поручика в драгунському полку, а згодом став старшим офіцером у штабі кавалерійського корпусу. Здебільшого служив в Україні і, виконуючи різноманітні доручення, зокрема пов'язані з відбором коней для армії, нерідко переїжджав з однієї місцевості в іншу, завдяки чому добре вивчив життя і побут селянства у Південній Україні, зустрічався з колишніми січовиками, почув перекази та легенди про Запорізьку Січ. Цей життєвий матеріал став основою багатьох творів О.Стороженка.

Письменникові довелося брати участь у кількох воєнних кампаніях російсько-турецької війни 1828—1829 рр., у придушенні польського повстання 1831 р., в поході 1849 р. в Угорщину; він був контужений.

О.Стороженко, перебуваючи в походах, завжди виявляв глибоке зацікавлення життям народу, його сучасним та минулим, швидко знайомився з людьми, умів розмовляти з ними, слухати їх. Поетичність його натури, ширий гумор, дотепність імплонували співрозмовникам, і від них він чув різні легенди та бувальщини. Його око швидко помічало найсуттєвіше в людях, а пам'ять фіксувала особливості оповіді, різноманітні барви та інтонації. Тому оповідання та нариси О.Стороженка нагадують усні розповіді, часом вони дуже схожі на переказані народом історичні події. Це реальне переплелось з фантазією багатьох оповідачів.

Вийшовши у відставку 1868 р. в чині дійсного статського радника, О.Стороженко останні роки життя провів на хуторі поблизу м.Бреста (Білорусія). Тут він виконував обов'язки брестського повітового предводителя дворянства і голови з'їзду мирових посередників. Письменник ретельно займався садівництвом, любив полювати і рибалити. Одягнений в український одяг, з пишними козацькими вусами, всією своєю поставою нагадував тих запорожців, яких змалював у своїх творах. Був енергійною людиною з міцним здоров'ям і силою, за власним свідченням, "згинав двогривенні і носив на гору десять пудів", хоч в останні роки все частіше давалася взнаки давня контузія. Багато часу О.Стороженко віддавав грі на віолончелі, малював і ліпив і був нагороджений медаллю Академії мистецтв.

Осінніми та зимовими вечорами любляв бувати в колі знайомих, вести розмови про літературні новини, дотепно розповідати про пережите.

До смерті письменника спричинилася прикра пригода. Повертаючись одного разу пізнього жовтневого вечора додому, О.Стороженко впав з кладки в холодну воду, пошкодив ногу, простудився і незабаром, 18 листопада 1874 р., помер. Поховано письменника на міському кладовищі в Бресті.

Петро Хропко. Олекса Стороженко

Чи знаєте ви, що Олекса Стороженко:

За воєнні звитяги в турецькій війні дістав найпочесніший орден російської армії, хрест Святого Георгія.

* * *

Був чиновником з особливих доручень у київського генерал-губернатора Бібікова та у Міністерстві внутрішніх справ. Умів блискуче розкривати складні й заплутані карні справи. Сучасники згадували, що практика слідчого захоплювала Олексу Петровича. "Розкрити злочин, — писав він, — дає мені величезну насолоду; цим я й буваю цілком винагороджений за свою працю".

* * *

Дуже любив Гоголя і чимало написав спогадів про нього. Захоплений героїкою козацтва, славними ділами Запорізької Січі, письменник сприймав гоголівського Тараса Бульбу з особливим пієтетом і мав його за взірця у змалюванні своїх улюблених образів запорожців.

* * *

Познайомився у 1827 році з одним із останніх запорожців Микитою Коржем, тоді уже майже столітнім дідом, і навіть здійснив спільну поїздку місцями запо-

розької слави. Микита з семи років виховувався серед січовиків. Маючи ясну, міцну пам'ять, він багато чого розповів письменникові з побуту і звичаїв запорожців.

Написав "Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа". Коли на початку 60-х років XIX століття відкрилася можливість друкуватися рідною мовою, буквально засипає журнал "Основа" своїми оповіданнями, видає деякі твори окремими "метеликами", а вже у 1863 році випускає у світ двотомну збірку "Українські оповідання".

* * *

Вийшов у відставку в чині дійсного статського радника.

За проект пам'ятника Нестору Літописцю отримав титул художника.

Сучасники залишили цікаві спостереження про Олексу Стороженка:

— Пантелеймон Куліш, згадуючи про свою зустріч із письменником, підкреслив таку істотну рису його таланту, як тонке володіння гумором, що давало змогу ясно бачити речі: "его смех был выражением анализирующего ума".

— Іван Франко назвав автора "талановитим оповідачем", який "добре володіє українською мовою".

— Михайло Драгоманов високо оцінив художній хист письменника: "Се, може, самий дужий природний талант в українській літературі за останні 20 років".

Запитання і завдання

1. Пригадайте цікаві факти з біографії Олексі Стороженка.

2. Накресліть схему "Грані таланту митця".

3. Підготуйте досє на Олексу Стороженка.

4. Які твори Олексі Стороженка ви читали?

5. Які оповідання письменника, за дослідженнями Бориса Грінченка, селяни поставили на перше місце?

Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав

Жило в селі таке чесне та тихе подружжя, не тільки не лаялись, і сварки між ними ніколи ніякої не було; як кажуть: "любилися, кохалися, як голубів пара". Ангели, глядячи на щасливе їх життя, радувались і втішались, а чорту було не по нутру — найбільш од того, що не можна йому ніяк увійти до них у хату. Чого вже він не робив, як біля їх не заходжувавсь, щоб вони хоч полаялись! — нічого не вдіям. Досадно чорту. "Що тут, — думає, — робити?" Далі згадав, що в сім же селі є преехидна баба, збіса хитра й лукава; от він, недовго думавши, і прийшов до неї за порадою.

— Будь ласкава, бабусенько, — каже, — допоможіть мені в моєму ділі, а я вам за се оддячу.

— Добре, кажи, чого тобі треба?.. Не першому такому ж чорту, як ти, я в пригоді стала.

— Чи ви знаєте оте гаспидське подружжя, Якова й Катерину, що в душі воно в мене сидить?

— Знаю, а що?

— Чи не можна б яким-небудь побитом розвести сю гемонську пару? Хоч би, принаймні, полаялись!

— Чому не можна? А що ти мені за се даси?

— Що душі твоєї завгодно.

— Червоні чоботи з срібними підківками!..

— Добре, — каже, — хоч і з золотими!

Згодились, а чорт віри не йме: "Як-таки, — думає, — я і чорт, а нічого не вдіям, а то щоб вона, чорт батька зна що таке, баба, та зробила!"

Дурний, хоч і чорт! І того не знав, про що давно вже люди кажуть: що в старій ехидної баби десять чортів сидить, та ще й на двадцять сідала гуляють, що де чорт не справиться — туди бабу пішле!

Тільки баба випровадила чорта, зараз натягла на себе кожушанку та й побігла до церкви. Ще й в одного дзвона не дзвонили, а вона вже стоїть на бабинцю і хреститься та поклони б'є, а сама поглядає. Стали люди збиратись. Тільки вгляділа Якова, зараз до його і підскочила.

— Ой, жаль мені тебе, чоловіче! — каже, схиливши набік голову, — дуже жаль! Не знаю, як тебе й вирятувать, яку тобі й порадоньку дати!..

— Чого тобі треба від мене? — пита Яків.

— Ох, мій голубе! Велике, превелике горе тебе чека, нещасливого!

— Яке горе?

— Жінка тебе не любить, зрадила тобі небога, закохалася в Семена Прудкого і налагодилась тебе з світа зігнати, зарізати!..

— Скажена бабо, що ти кажеш? — скрикнув Яків. — Та в мене жінка тиха, як горлиця; вона мене любить — душі в собі не чує!

— Мій голубе сизий! Не йми ж мені віри, коли не хочеш, тільки слухай, що я тобі казатиму, та й роби, що сам знаєш...

— Кажі.

— Сьогодні, як вернешся од церкви додому, жінка стане тобі ськати в голові... Гляди ж: як побачиш ніж, швидше зскакуй, щоб вона не перетяла тобі горлянки!

— Тьфу на твого лисого батька! — скрикнув Яків, аж перехрестився. — Яке неподібне вигадує! Нехай воно на твоїй голові окошиться!.. — Та од неї скоріш у церкву.

А чорт, перекинувшись горобцем, та з радощів аж підскакує та хвостиком вертить. Бачить диявольський син, що бісова баба гаразд-таки засмутила чоловіка, бо ввійшов у церкву і не перехрестився.

Катерина, випровадивши свого чоловіка до церкви, пореється біля печі, весела й щаслива, як пташечка, а пірня так і виливається із самого серця: сказано — любить, щаслива, весела. І не схаменулась небога, як лихо затуркотіло у віконце.

— Хто там? — пита Катерина.

— Се я, — обізвалась баба. — Відчини!

Ввійшла баба в хату, збіднилась, хлипа, сіла на лаві і на добридень не сказала.

— Чого се, бабусю, ви такі смутні? — пита Катерина.

— Серденько моє, дитинко моя любя! — каже баба, важко зітхнувши. — Не питай мене, не з добрими вістями я до тебе прийшла... Лучче б мені, старій, і не дожить до сії лютої бідоньки... — І знову розпустила патьоки і заголосила на всю хату:

— Пропала ти, донечко, навіки пропала!.. Не любить тебе твій Яків — причарували його до себе злії люди, одвернули його од твого серця!..

— Оттаке вигайдай! — каже молодиця, засміявшись, — Та такої вірної дружини, як мій Яків, нехай здоров буде, на всьому світі не знайти!

— Ох, лишенько моє! так і я думала, та не так воно вийшло. Слухай, серце. Позавчора приходила до мене удова Бистриха — щоб їй добра не було! — і просила зілля. "Нащо тобі?" питаю. Не хотіла спершу казати, а там і призналась: "Закохалась, — каже, — в Якова, Катерининоного чоловіка... хочу причарувати. Він дуже любить свою гладку жінку". Я й не дала: сказала, що в мене нема того зілля. Сьогодні отес йду до церкви, зирк — аж твій Яків ходить біля Бистришиної хати, якось чудно двивиться і голову понував. "Ох, мені лишенько, — думаю, — чого се він такий? Щось неблагополучно!" Скоріш у хату до Бистрихи; питаю, а вона усміхається та й каже: "Аж у Петриках достала того зілля". Як ножем мене в серце штрикнуло! Де б то не

достала? Тільки глянула я на бідолаху, зараз і пізнала, що вже йому дано. Незчулась, як отее і до тебе прибігла... Ох, мені лихо тяжке! пропала ж ти, моя горличко, навіки пропала!..

І знов заголосила на всю хату.

Слуха молодиця і вже не сміється: склепилися устونها й посиніли, сама — як крейда; на очах тремтять сльози; вся труситься і хапається за стіл, щоб не власти.

— Бабусенько, ненько моя! — заголосила Катерина, облившись гіркими сльозами,— вирятуй же мене, нещасливу, вирятуй мого бідного Якова! Як він мене покине, то й я світ покину, сама на себе руки наложу!

— Вирятую, моє серденько, вирятую, не дам злій личині верховодить над вами! Тільки, моя голубонько, треба якнайшвидше одворожувати, поки ще твій Яків не перепив недопійла, поки супротивник не засів йому в потилиці... Чи нема в тебе гострого ножа?

Молодиця скоренько подала бабі ножа. От вона пошептала, пошакрувала над ним та й каже:

— Озьми ж сього ножа, і як вернеться од Бистрихи твій чоловік, то поськаєш йому в голові, а як засне, то сим ножом одріжеш у його прядку волосся і оддаси мені, то я зараз розіб'ю ті чари ік чортовій матері і приверну твого Якова знов до тебе!

Катерина аж руки цілує у бісової відьми та дякує, а чорт, сидячи на вікні, усе чує і весело б то йому, і страшно. "Не бісова баба! — думає.— Яка ж лукава та ехидна! З такою бабою і нашому братові небезпечно".

Потюпала вража баба додому, тільки поглядує на свої діряві черевики та думає, яка-то вона гарна буде в червоних чоботях! А бідна молодиця в своїй хаті місця собі не прибере: і руки ламле, і гірко плаче, серце кров'ю обливається.

І Яків смутний повертається додому. Хоч і не поняв бабі віри, однак важко стало на душі од одної чутки, що в його дружина невірна. Понуро увійшов у хату і спідлоб'я глядить на жінку. І Катерина не привітала його, не кинулась, як завжди, йому назустріч, стоїть, як у землю вкопана.

"Що сталося з моєю жінкою?" — думає Яків, пильно на неї дивлячись.

"Се не мій Яків, — думає молодиця,— таким поглядом він на мене ніколи не дививсь!"

Посідали — одно до другого слова не промовить: у обох тяжко-важко на душі. Далі Катерина й каже:

— Якове, може б я тобі поськала в голові, поки страва упріє.

Аж здригнувся сердешний Яків, почувши се, аж груди йому заложило.

— Добре...— ледве промовив сердешний і подумав собі: "Мабуть, не брехала баба".

Ох, щось же не добром у сій щасливій хаті віщує! Ангели ховаються за образи, а чорт увійшов у сини і за клямку вже береться.

Розчісує Катерина голову Якова і приглядується, чи не заснув він; а сердешному чоловікові не до спання: серце в його на шматки розривається. Аж ось здається їй, що вже він заснув. От вона тихенько й виймає з-під себе ножа, а Яків хап її за руку.

— Жінко!.. Що се? — І закипіло...

Ангели, заплуштивши оченята, тікають з хати, а чорт ускочив у хату, зараз собі і кубелечко звив у пичурці.

Не зовсім-таки й збрехала вража баба; не жінка зарізала чоловіка, а чоловік жінку...

Лежить молодиця, як скошена квіточка; з пробитим серцем, вся підплила кров'ю, а безталанний чоловік рве на собі волосся, б'ється в сиру землю... Пропало любе життя на світі! пропала й душа!..

Поніс чорт вражій бабі чоботи, та вже тепер і йому страшно до неї підступити — дарма, що чорт. От він настромив на махові вила чоботи та так їй і оддав, щоб і не доторкнутись до гаспидської відьми.

Відсіля ж то й вирослась приказка. Се, мовляв, така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддав.

* * *

Літературознавці про письменника:

Олекса Стороженко цінний для нас насамперед як майстер художнього слова, що умів стисло, образно, з національним колоритом малювати картини життя і побуту, звичаї і вірування простого українського народу в умовах кріпосницької сваволі, що умів без вимушеної штучності створити образи національні за характеристиками, гумористично забарвлені, наділені рисами оптимізму і безстрашної одчайдушності, які так переконливо показані в "Тарасі Бульбі" Гоголя та в "Запорожцях" Рєпіна.

Значна частина оповідань Олекси Стороженка ("Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав", "Чортова корчма", "Жонатий чорт", "Закоханий чорт", "Сужена", "Три сестри"), основана на приказках та анекдотах, взятих безпосередньо з народних уст. Але з якою майстерністю автор цих оповідань веде розповідь, з якою задушевністю і спостережливостю він описує у цих оповіданнях людей і природу України! В цих оповіданнях багато чарівної поезії, народної фантастики, щирого гумору й дотепу, з якими описується вдача, побут і звичаї простих людей.

Арсен Іщук. Олекса Стороженко

Сюжет оповідання "Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав" виріс із народного переказу, який ще в XIV ст. відбився у творчості іспанського письменника Жуана Мануеля; поширений він у польських і українських народних оповіданнях. Однак важливим є те, що мандрівний сюжет у Стороженка міцно поставлено на український національний ґрунт, що виявляється і в яскравих етнографічних замальовках та окремих згадках про звичаї селян, і в енергійному діалозі, де всіма барвами іскриться народне слово, та й у самому обґрунтуванні зображених епізодів, окресленні образів. Дослідник Агапій Шамрай аргументовано довів, що такі твори циклу "З народних уст", як "Се така баба...", "Вчи лінивого не молотом, а голодом", "Два брати", "Дурень", "Жонатий чорт", "Скарб", постали на основі народнопоетичних мотивів, поширених у різних регіонах України.

Стороженко майстерно вибудовує сюжети своїх мініатюр на каркасі прислів'я чи приказки, на мотивах переказів, легенд, повір'їв. Як конкретно показав Грінченко, котрий одним з перших у нас досліджував сприймання української літератури читачем, простим людям особливо подобалися ті твори, що ґрунтувалися на казкових мотивах. Селяни на перше місце поставили оповідання з виразною повчальною настановою ("Се така баба...", "Два брати", "Розумний бреше, щоб правди добути").

Петро Хропко

Запитання і завдання

1. Учений Володимир Погребенник стверджує, що сюжет оповідання "Се така баба..." і його центральний персонаж "ехидна баба" має численні паралелі в українському фольклорі. Чи знаєте ви такі твори? Назвіть їх і проаналізуйте спільне і відмінне в авторському й фольклорних текстах.

2. Літературознавці пишуть, що Олекса Стороженко в оповіданні художньо розкрив механізм постання

приказки "Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав". Чи погоджуєтеся ви із цим твердженням? Якщо так, то аргументуйте його.

3. Олекса Стороженко зазначав, що пояснення приказок в оповіданнях є начебто знову відкритим островом серед океану. Чи погоджуєтеся ви з цим міркуванням письменника? Чи не хотіли б ви самі відкривати такі острови?

4. Видатний поет і вчений Микола Зеров Стороженкові оповідання поділив на три групи:

— гумористичні оповідання, засновані на історичних анекдотах;

— ілюстрації народних приповідок;

— історичні оповідання.

До якої групи ви віднесете оповідання "Се така баба..."? Доведіть сторінками твору, що це оповідання основане на приказці.

5. Літературознавець Соломія Решетуша виокремлює ті риси, які властиві Стороженковим химерним оповіданням:

— наявність двох світів (фантастичного і реально-го, які настільки тісно переплетені, що утворюють одну хронотопну систему);

— метаморфози, які відбуваються з героями;

— незвичайні переміщення в часі і просторі;

— місце дії — село;

— історичний колорит — часи Козаччини;

— фольклорні елементи;

— засоби химерності — сміх, народна фантастика;

— усі види умовності.

Які із перерахованих рис зустрічаються в оповіданні "Се така баба..."? Чи можна це оповідання віднести до химерних? Свою думку аргументуйте.

6. Доведіть, що в оповіданні Олекси Стороженка "Се така баба..." багато чарівної поезії, народної фантастики, щирого гумору й дотепу.

7. Прокоментуйте думку літературознавця Сергія Єфремова про Олексу Стороженка: "Талановитий

оповідач, неабиякий знавець народної мови, якою вмів орудувати просто по-мистецькому..." сторінками оповідання "Се така баба..."

8. Назвіть персонажів, що уособлюють зло — жорстокість, жадібність, лукавство, підступність? Чому вони перемагають?

9. Як ви розумієте мораль цього твору? Чи можна стверджувати, що це оповідання є повчальним і його можна назвати своєрідною моральною проповіддю, зверненою до народу?

10. Чи можна художній світ оповідання сприймати як моральний урок?

Література

1. Зеров Микола. Олекса Стороженко // Зеров М.К. Твори: В 2 т. — К., 1990. — Т.2.

2. Білецький О.І. Українська проза першої половини XIX ст. (Від видання Квітки до прози "Основи") // Від давнини до сучасності: У 2 т. — К., 1960. — Т.1.

3. Іщук Арсен. Олекса Стороженко // Стороженко О.: Твори: У 2 т. — К., 1957. — Т.1.

4. Решетуша Соломія. На світанку української химерної прози: Оповідання Олекси Стороженка // Дивослово. — 2007. — №4. — С.58-61.

5. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К., 1984. — Т.41.

6. Хропко Петро. Творчість Олекси Стороженка в контексті української прози і літературно-критичної думки // Радянське літературознавство. — 1988. — №9.

7. Хропко Петро. Олекса Стороженко // Стороженко О.П. Марко Прохлятий: Повість. Оповідання. — К., 1989.

8. Єфремов Сергій. Історія українського письменства: У 2 т. — Вид.4. — Мюнхен, 1989. — Т.2.

9. Погребенник Володимир. Традиційна українська культура у творчості Олекси Стороженка // Українська література в загальноосвітній школі. — 2008. — №4. — С.2—7.

10. Шамрай Агапій. Українські оповідання Олекси Стороженка // Стороженко О. Твори: У 2 т. — Х.; К., 1927. — Т.1.

Светлана Жила. Алексей Стороженко: страницы учебника для 8 класса

В статье отобраны литературоведческие материалы об Алексее Стороженко для 8 класса, предложены вопросы и задания для изучения биографии писателя и его рассказа "Это такая баба..."

Ключевые слова: талантливый рассказчик, юмористические рассказы, фольклорные элементы, мораль.

Svitlana Zhyla. Oleksa Storozhenko: pages of the book for the 8th form

In the article the literary materials on Oleksa Storozhenko for the 8th form are selected. The questions and tasks to the studying of the writer's biography "Se taka baba..." are presented.

Key words: gifted storyteller, humorous stories, folk elements, moral.